

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

**Вашенко Олени Станіславівни на тему «Соціально-психологічні умови
врегулювання спричинених воєнними подіями сімейних конфліктів»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 053 – Психологія**

Актуальність дисертаційної роботи. Актуальність дослідження соціально-психологічних умов врегулювання сімейних конфліктів, детермінованих воєнними подіями, зумовлена глибинними трансформаціями українського суспільства, що відбуваються на тлі тривалої війни. Воєнні дії спричиняють дезорганізацію звичного життєвого укладу, модифікацію соціальних ролей, підвищення рівня особистісної та ситуативної тривожності, а також зростання емоційного напруження, що безпосередньо позначається на функціонуванні сім'ї як фундаментального соціального інституту. Сімейна система в умовах війни зазнає впливу низки зовнішніх та внутрішніх чинників: вимушена міграція, просторове роз'єднання членів родини, фінансова нестабільність, пряма загроза життю й фізичному та психічному здоров'ю, досвід втрати близьких. Зазначені чинники суттєво знижують адаптаційний потенціал особистості, провокують емоційне виснаження, зростання дратівливості та, як наслідок, загострення міжособистісних суперечностей у сімейній взаємодії. Особливої соціальної значущості ця проблема набуває у зв'язку з фіксованим зростанням кількості розлучень і загальним зниженням стабільності шлюбно-сімейних відносин у період війни, що слугує об'єктивним показником підвищення конфліктності подружніх пар. Це, у свою чергу, свідчить про недостатню ефективність наявних соціально-психологічних засобів подолання кризових явищ у сім'ї та актуалізує нагальну потребу в розробці науково обґрунтованих підходів до діагностики, профілактики та врегулювання таких конфліктів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи тісно пов'язана з проблематикою науково-дослідної роботи відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України в межах виконання наукових тем «Соціально-психологічні умови підвищення ролі сім'ї як носія громадської думки щодо реформування освіти» (2022–2024 рр., номер держреєстрації: 0122U000819); «Соціально-психологічні умови демократизації освіти у процесі становлення Нової української школи» (2025–2026 рр., номер держреєстрації: 0122U000819).

Наукова новизна одержаних результатів чітко сформульована та теоретично обґрунтована. Вперше здійснено комплексне дослідження соціально-психологічних умов врегулювання сімейних конфліктів, спричинених воєнними подіями та виявлена специфіка трансформації подружніх взаємин під впливом воєнних подій. Також вперше концептуалізовано переживання подружжям воєнних подій як контекстуальний специфічний чинник, що опосередковує трансформацію емоційної, ціннісно-смислової та комунікативної сфер сімейної взаємодії й підвищує ризик ескалації внутрішньосімейних суперечностей. Виявлено амбівалентний вплив війни на сімейну систему, що проявляється одночасним посиленням як згуртованості, так і конфліктності у подружніх стосунках. Також виявлено статистично значущі взаємозв'язки між показниками конфліктності, рівнем тривоги, ступенем депресії, рівнем резильєнтності, рівнем есприйнятого стресу, рівнем агресивності та показниками емоційного інтелекту з формами поведінки особистості в конфліктних ситуаціях. Уперше визначено три основні фактори, що розкривають особливості поведінки особистості у подружніх конфліктах, та встановлено три типи кластерів респондентів які відрізняються рівнем емоційної компетентності, конфліктності, стресостійкості та здатності до конструктивного діалогу.

Практична значущість отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути впроваджені у діяльність закладів вищої освіти та післядипломної освіти при підготовці фахівців за спеціальностями «Психологія», «Соціальна робота», а також при викладанні навчальних дисциплін: «Сімейна психологія»,

«Психологія конфлікту», «Кризова психологія», «Психологічне консультування». Матеріали дисертації можуть застосовуватися при розробленні методичних рекомендацій, навчально-методичних посібників і програм підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з сім'ями в кризових умовах. Результати дисертаційного дослідження також можуть бути використані у практичній діяльності психологів, соціальних працівників, фахівців служб у справах сім'ї та дітей в процесі надання психологічної допомоги подружжю у врегулюванні сімейних конфліктів. Упровадження одержаних результатів дослідження сприятиме підвищенню ефективності профілактики та врегулювання сімейних конфліктів, збереженню психологічного добробуту сім'ї та зміцненню її соціально-психологічної стійкості під час війни.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Матеріали, викладені здобувачем в основному змісті дисертаційної роботи містять науково обґрунтовані положення. Найбільш суттєві результати, отримані в дослідженні, емпірично підтверджено, вони відповідають поставленій меті та завданням роботи та повною мірою висвітлені в опублікованих працях. Вірогідність та обґрунтованість отриманих результатів забезпечено багатоплановим теоретичним та емпіричним дослідженням проблеми, застосуванням комплексу методів, релевантних меті та завданням дослідження, апробацією і впровадженням результатів дослідження у практичну діяльність.

Повнота викладення матеріалів дисертації у роботах, які опубліковані автором. Результати дослідження оприлюднено автором на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 9 одноосібних наукових праць та 1 праця у співавторстві, серед яких: 3 статті у фахових наукових виданнях, затверджених МОН України, включених до міжнародних наукометричних баз (Index Copernicus); 1 стаття, опублікована у міжнародному періодичному науковому виданні, яке входить до ОЕСР та/або Європейського Союзу та включене до міжнародної наукометричної бази (IC) та 6 праць апробаційного характеру, що

належать до матеріалів та тез конференцій. У публікації, написаної у співавторстві, здобутком дисертантки є виклад результатів емпіричного дослідження, а також опис, аналіз та інтерпретація експериментальних даних.

Об'єктивне оцінювання тексту дисертації та наукових публікацій дає підстави констатувати про дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності, всі посилання в роботі оформлено відповідним чином. Анотація дисертаційної роботи повною мірою відображає зміст та результати наукового дослідження.

Оцінка змісту дисертації, її завершення в цілому. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що логічно пов'язані між собою та формують чітку структуру роботи, висновків, списку використаних джерел, та додатків.

У *вступі* обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету дослідження; сформульовано необхідні для досягнення поставленої мети завдання дослідження. Представлено опис методів дослідження та вибіркової сукупності. Розкрито наукову новизну та практичну значущість отриманих результатів, подано відомості щодо апробації, особистого внеску здобувача, та впровадження отриманих результатів.

У *першому розділі* дисертації авторкою здійснено теоретико-методологічний аналіз соціально-психологічних умов врегулювання спричинених воєнними подіями сімейних конфліктів. Теоретичний аналіз представлений дисертанткою є ґрунтовним. Авторкою розглянуто теоретичні підходи до розуміння поняття «конфлікт» у його соціально-психологічному вимірі та узагальнено наукові підходи щодо сутності сімейного конфлікту як різновиду міжособистісного конфлікту, що виникає у системі подружніх взаємин унаслідок неузгодженості потреб, цінностей, рольових очікувань і моделей поведінки подружжя.

Проведений дисертанткою теоретичний пошук не просто дозволив актуалізувати наявні в літературі підходи до проблеми, а і зробити власні теоретичні узагальнення. Так, нею теоретично обґрунтовано, що специфіка

сімейних конфліктів визначається взаємодією передумов, умов та безпосередніх причин конфліктної взаємодії; встановлено, що специфіка сімейних конфліктів зумовлена високим рівнем емоційної залученості учасників, тривалістю взаємодії та значним впливом на психологічний добробут родини; з'ясовано, що виникнення подружніх конфліктів зумовлюється комплексом соціально-психологічних чинників, а також впливом соціально-економічних умов функціонування сім'ї під час війни; встановлено, що воєнні події виступають значущим макросоціальним чинником трансформації сімейних взаємин, який зумовлює підвищення рівня психоемоційного напруження, порушення звичного способу життя сім'ї та зниження адаптаційних можливостей її членів; з'ясовано, що вплив воєнного контексту на сімейну взаємодію має амбівалентний характер. Такий аналіз дозволив дисертантці встановити, що ефективність подолання сімейних суперечностей значною мірою залежить від сформованості комунікативної та конфліктологічної компетентності подружжя, здатності до емоційної саморегуляції, розвитку емпатії та використання конструктивних стратегій поведінки – співробітництва, компромісу. Також було встановлено, що важливим ресурсом подолання конфліктів у сім'ї є використання психолого-консультативних, психокорекційних та медіаційних технологій, спрямованих на формування оптимальних моделей взаємодії подружжя.

На основі узагальнення результатів теоретичного розгляду проблеми авторкою розроблено концептуальну модель врегулювання сімейних конфліктів, пов'язаних із переживанням подружжям воєнних подій, ключовим елементом якої виступають соціально-психологічні умови врегулювання подружніх конфліктів, які забезпечують перехід від деструктивних форм взаємодії до конструктивного вирішення суперечностей між подружжям. На наш погляд, розвинуті дисертанткою у першому розділі теоретичні положення мають значну наукову цінність, своєю повнотою, аргументованістю, охопленням значного масиву сучасних досліджень та логічною структурою. Результати проведеного аналізу, безумовно, знайдуть широке використання у психологічних дослідженнях.

Другий розділ дисертаційної роботи виступає змістовним продовженням доробку теоретичної частини. В ньому авторка розкриває питання організації та методичного забезпечення емпіричного дослідження соціально-психологічних умов врегулювання спричинених воєнними подіями сімейних конфліктів. Обґрунтовує та реалізує інтегрований особистісно-орієнтований підхід до дослідження сімейних конфліктів. Авторка аргументовано і чітко надає опис етапів дослідження, обґрунтовує вибір методів, інструментів та групи досліджуваних, яка складалася із 246 осіб. Визначає критерії та виявляє показники вивчення соціально-психологічних умов врегулювання сімейних конфліктів під час війни. Дисертантка використовує велику кількість валідних діагностичних методик, серед яких суттєве значення належить авторському опитувальнику «Вивчення подружніх конфліктів в умовах війни», який дав змогу виявити специфіку трансформації подружніх взаємин під впливом воєнних подій та доповнив стандартизовані методики новими кількісними і якісними даними. Математична обробка емпіричних даних здійснена за допомогою великої кількості різноманітних методів математичної статистики, що забезпечило якість та адекватність інтерпретації отриманих результатів дослідження. Так у результаті проведеного факторного аналізу визначено три основні фактори, що розкривають особливості поведінки особистості у подружніх конфліктах, а за результатами кластерного аналізу встановлено три типи респондентів які відрізняються рівнем конфліктності, емоційної компетентності, стресостійкості та здатності до конструктивного діалогу. Знайомство з емпіричною частиною дослідження дає можливість позитивно оцінити перелік використаних емпіричних методів, обґрунтованість методів математичної статистики та їхню відповідність рівню складності вирішуваних завдань. Це дало можливість дисертантці отримати статистично надійні дані та детально дослідити соціально-психологічні умови врегулювання спричинених воєнними подіями сімейних конфліктів. Окремо варто відзначити методичну складність та великий обсяг дослідницької роботи, виконаної дисертанткою.

У *третьому розділі* представлено результати розробки та апробації тренінгової програми врегулювання сімейних (подружніх) конфліктів, метою якої є оптимізація соціально-психологічних умов врегулювання подружніх конфліктів, зумовлених впливом воєнних подій. Змістові компоненти програми відповідають виявленим за допомогою кластерного аналізу особливостям трьох типів респондентів і спрямовані на розвиток психологічних ресурсів, оптимізацію подружньої взаємодії та зниження впливу стресогенних чинників воєнного часу.

Результати апробації програми демонструють наявність позитивних змін у психоемоційному стані та поведінкових характеристиках учасників експериментальної групи, тоді як у контрольній групі простежуються окремі коливання, що не мають прямого зв'язку з впливом тренінгової програми. На основі отриманих результатів апробації авторкою розроблені методичні рекомендації щодо використання тренінгової програми в діяльності психологічних служб, центрів соціальної допомоги, сімейного консультування з метою профілактики та врегулювання подружніх конфліктів під час війни.

Загальні висновки дисертаційної роботи відповідають поставленій меті, завданням дослідження та змісту основного тексту роботи.

Зауваження щодо змісту та оформлення дисертації. Наголошуючи на всіх попередньо висвітлених позитивних аспектах роботи, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження та вказати на певні дискусійні моменти:

1. В тексті роботи доволі часто використовується поняття «респондент», яке трактується авторкою як універсальне, навіть при визначенні, наприклад, особистісного типу реагування на конфлікт, (див. сторінку 6: «виявлено типи респондентів – «деструктивний», «адаптивний» та «латентно-конфліктний»... і далі по тексту), що, на нашу думку, мало би відображатись за допомогою поняття «учасник дослідження», або «піддослідний», оскільки поняття «респондент» тісно пов'язане з роллю учасника опитування, інтерв'ю або анкетування, який відповідає на запитання дослідника (частіше – у соціології), а не з типом особистісного реагування, чи з типом поведінки.

2. У висновках до 3 розділу не знайшов достатнього відображення зміст наданих дисертанткою рекомендацій з використання тренінгової програми в діяльності психологічних служб, центрів соціальної допомоги, сімейного консультування з метою профілактики та врегулювання подружніх конфліктів під час війни, наведених у підрозділі 3.3.

3. У дисертації зустрічаються певні огріхи оформлення. Так, у змісті дисертації (стор.17) підрозділ 3.3. має назву «Методичні рекомендації щодо врегулювання сімейних конфліктів, пов'язаних із переживанням подружжям воєнних подій», а у тексті роботи на стор. 161 той самий підрозділ 3.3. має назву «Методичні рекомендації впровадження тренінгової програми щодо врегулювання подружніх конфліктів в умовах воєнних подій».

Також Таблиця 3.2.1. Динаміка показників конфліктності в експериментальній групі за методикою «Оцінка конфліктності особистості» Г. Ложкіна та Н. Пов'якель, поведінка особистості в конфліктних ситуаціях за методикою «Діагностика поведінки особистості в конфліктній ситуації» О. Кочаряна до та після застосування тренінгової програми - розірвана на дві сторінки (154-155), без належного оформлення продовження, а підписи під таблицею на сторінці 156 (Таблиця 3.2.2 Динаміка показників тривожності, депресії за шкалами А. Бека, резильєнтності за шкалою Коннора-Девідсона-10, сприйнятого стресу та стійкості до стресу в експериментальній групі до та після застосування тренінгової програми), та Рис. 3.2.3 Динаміка показників агресивності в експериментальній групі за опитувальником «Рівень агресивності» А. Басса-М. Перрі внаслідок застосування тренінгової програми (за Т-критерієм Вілкоксона) - на сторінці 158, переходять на наступну сторінку.

Втім, висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої дисертації та не знижують її актуальності і практичної значущості.

Висновок про відповідність дисертації вимогам. Дисертаційна робота Ващенко Олени Станіславівни на тему «Соціально-психологічні умови врегулювання спричинених воєнними подіями сімейних конфліктів» є самостійним, цілісним і завершеним дослідженням підготовленим на правах

рукопису, яке виконано за актуальною темою з використанням адекватних методів дослідження та містить науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати.

Дисертація відповідає спеціальності 053 – Психологія, вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом МОН України № 759 від 31.05.2019) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 та № 502 від 19.05.2023), а її автор, Ващенко Олена Станіславівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія (галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»).

Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук,

доцент, доцент кафедри

психології та особистісного розвитку

Навчально-наукового інституту

менеджменту та психології

Державного закладу вищої освіти

«Університет менеджменту освіти»

Національної академії педагогічних наук України

Андрій ГУСЄВ

